

LA CARTOTECA DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

FORMACIÓ DE LA CARTOTECA

Per a la formació de la Cartoteca històrica del Centre Exdcursionista de Catalunya (CEC) són fonamentals els primers anys de vida de la institució, especialment entre la fundació, el 1876, de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (ACEC o Catalanista), i la posterior segregació, el 1878, de l'Associació d'Excursions Catalana (AEC o Catalana). La rivalitat i alhora la complementarietat d'ambdues institucions marcarà en els primers anys la formació de la Biblioteca i el Museu, fins la reunificació final d'ambdues institucions el 1891. Els estatuts fundacionals de la Catalanista i la Catalana presenten molts punts en comú, gairebé semblen idèntics, però l'existència d'una certa rivalitat fa que cap de les dues societats no estalviï esforços a l'hora de fer-se amb tota mena de material i documents de caire general.

La Catalanista, en el volum primer de les memòries que abasten els anys 1876 i 1877, editat al 1880, inicia la seva presentació afirmant que es «proposa lo coneixement de les belleses artístiques i naturals de la terra catalana, resultat que a sas distintes encontrades verifica»,¹ i hi dóna una pauta de recerca i divulgació científica prou clara:

¹ *Memorias de la Asociación Catalanista d'Excursiões Científicas*, vol. I, 1876-1877, Barcelona, 1880, p. V.

la seva finalitat no és publicar un seguit de monografies d'investigació, sinó divulgar les activitats de l'Associació i dels seus socis a través del butlletí *L'Excursionista*. Al mateix temps, vol «incentivar per a emprendre treballs que il·lustren i aclaren la història artística o científica de la nostra terra».² Aquesta declaració d'intencions es veurà reflectida en la seva activitat, molt centrada en el coneixement de Catalunya i en els aspectes històrics i arqueològics, en un principi, i de ciències naturals —en sentit molt ampli— un xic més tard.

Per assolir aquests objectius, la Catalanista es nodrirà de les activitats i la investigació dels seus propis membres, de les donacions —d'obra pròpia o aliena— que aquests fan i de les diverses adquisicions que, amb el temps, passaran a formar part del fons històric de la Biblioteca del CEC.

La Catalana, per la seva banda, en la introducció al seu primer anuari de 1881, estableix quines seran les finalitats i els interessos de l'Associació i quins els medis que emprarà per aconseguir-los. L'interès pel coneixement, tot i ser important, no preval sobre altres qüestions; el que intenta és, d'entrada, donar un «concepte exacte de l'excursionisme [...]; sustraure al jovent dels vicis i passatemps de les ciutats; portarlo á respirar l'ayre pur y sá del camp y de la montanya, acostumarlo á la fatiga, á las privacions, á las dificultats, tal volta als perills; infundirli lo amor als grans espectacles de la naturalesa, tal com en l'extranger s'han proposat i practican los *Clubs Alpins*, ja es molt: mes ferli conéixer pam á pam lo país natal; ferli admirar sas bellasas naturals y artísticas...».³ En el mateix text, una mica més avall, podem llegir que «no som un institut sabi [...]; lo únich á que aspirém, y pera això demaném la ajuda de tots los qui 'ns póden ajudar, és á crear aficions, á encaminar forsas y á unificar aptituts, subordinant unas y altrás á un gran intent patriótich y á un gran fí social».⁴

Aquesta concepció, que situa l'excursió en el nucli de les activitats de la Catalana, farà que els seus interessos no es limitin exclusivament a Catalunya, sinó que, en bona part gràcies a l'impuls de Ramon Arabia, s'obrirà a la relació amb altres associacions similars, especialment el clubs alpins francès, austríac, suís i italià, així com amb totes aquelles institucions que puguin aportar-li tota mena de material i coneixement per dur a terme la seva activitat.

² *Ibidem*, p. VI.

³ *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana*, any primer, 1881, Barcelona, 1882, p. VII.

⁴ *Ibidem*, p. IX. L'autor més que probable d'aquest editorial és Ramon Arabia, president de l'AEC.

L'estratègia seguida per la Catalana per proveir-se de tota mena de documentació del seu interès passa, en primer lloc, per establir estatutàriament l'obligació dels seus socis d'obsequiar l'Associació amb un exemplar de tot allò que publiquin, fet que li reportarà petites i grans joies. No menys interessant és el compromís d'intercanvi recíproc de publicacions establert amb altres institucions, com ara la Sociedad Geográfica de Madrid, fundada per Francisco Coello, o l'Appalachian Mountain Club de Boston. Alhora que accepten nombroses donacions, distribueixen a bastament el seu butlletí mensual. Atesos, però, els innombrables canvis de seu social que va patir la Catalana, no ens han arribat tots els documents que van aconseguir aplegar, alguns dels quals, prou interessants, es van perdre pel camí.

L'entrada de documentació és relativament indiscriminada i es destina, com en la Catalanista, a dues seccions, la Biblioteca i el Museu, que es troben íntimament relacionades. El 1884, i per donar compliment a la previsió de l'article 30 del Reglament de la Catalana, la Junta pren la decisió d'aplegar de manera més o menys ordenada els materials impresos recollits fins aleshores: «En Junta general del día 16 d'Octubre del present any se acordá que tot lo referent á impresos, com Mapas, goigs y altres documents que s'troben en semblants condicions, passe á formar part de la Biblioteca, tenintse present aquest acort no sols pera los donatius que dintre aquestas condicions se fassan en endavant á la Associació, sino també pera los fets anteriorment que s'troben catalogats y hajan ingressat en lo Museo».⁵ Podem considerar, doncs, que aquesta és la data de fundació de la Biblioteca, en la qual cal incloure, com a part indestruïble, la Cartoteca.

D'aquestes dues concepcions de l'excursionisme —l'una més centrada en l'estudi i l'altra en l'excursió— i de la seva rivalitat, en deriva l'existència del fons actual del CEC, que sovint presenta dos exemplars d'un mateix document que va arribar per totes dues bandes (aquest és el cas, per exemple, dels Anuaris del Club Alpin Français (CAF)).

Els contactes més importants a efectes de la formació de la Cartoteca històrica són els que van mantenir-se després de la unificació de totes dues associacions l'any 1891. D'entre aquests, en destaquen els mantinguts amb l'Instituto Geográfico y Estadístico (IGE), el Depósito Hidrográfico y el CAF.

⁵ BAEC, any VII, num. 74-75 (1884), p. 230.

La relació amb l'IGE —que més endavant serà l'Instituto Geográfico y Catastral (IGC), del qual n'és hereu l'actual Instituto Geográfico Nacional (IGN)— s'estableix a través de dos dels seus membres més destacats: Carlos Ibáñez e Ibáñez de Íbero, que n'era el primer president, i Francisco Coello, enginyer de l'exèrcit, als quals la Catalana farà socis d'honor. Ambdós faran nombroses donacions en nom de la institució que representen i també a títol personal, no només de cartografia, sinó també d'altra documentació, com ara llibres, estudis geodèsics, etc. Gràcies a aquesta estreta col·laboració, la Cartoteca podrà fer-se amb la col·lecció del *Mapa Topogràfic Nacional* a escala 1:50.000, que comença a editar-se l'any 1875 amb el full corresponent a Madrid. Aquest mapa, que es va publicant molt lentament, passa a formar part dels fons del CEC a mesura que apareixen els diferents fulls; de la major part dels fulls n'arribaran tres còpies, bona part de les quals són primeres i segones edicions.⁶

De les donacions de Carlos Ibáñez, el més remarcable són els diversos mapes d'Espanya en fulls, la reproducció facsímil dels plànols de Madrid, obra de Pedro Teixeira, i bibliografia del mateix autor sobre temes cartogràfics.⁷ Les aportacions més interessants de Francisco Coello, la majoria dedicades, són alguns mapes d'Espanya i la còpia dedicada a la Catalana de la minuta de la província de Lleida, que inclou la Val d'Aran i alguns sectors dispersos del sud. D'aquesta minuta, que mai no va arribar a publicar-se, només se'n conserva l'original, a Madrid, i la nostra còpia. A banda d'això, cal no oblidar les donacions d'alguns mapes provincials bastits pel mateix Coello amb la col·laboració, per a la part estadística i les notes, de Pascual Madoz, fulls vinculats a l'*Atlas de Espanya y sus posesiones de Ultramar*.⁸

Pel que fa al Depósito Hidrográfico, s'estableix una bona relació amb Rafael Pardo de Figueroa. En una visita que la Catalana realitza al vaixell *Piles*, propietat de la Comisión Hidrográfica, que està duent a terme les feines per formar les cartes nàutiques de la costa del Principat, l'Associació es compromet a fer mantenir en bones condicions el pilar geodèsic de primer ordre del Turó de l'Home.⁹ A canvi, per mitjà de Pardo de Figueroa, el Depósito Hidrográfico facilitarà a la Catalana la cartografia que editi, especialment la de les costes catalana i balear, però també d'altres indrets, així

⁶ Vegeu Luis URTEAGA i Francesc NADAL, *Las series del mapa topográfico de España a escala 1:50:000*, Madrid, Ministerio de Fomento, Dirección General del Instituto Geográfico Nacional, 2001.

⁷ BAEC, num. 56-57 (1883), p. 119-120.

⁸ Vegeu Pascual MADDOZ, *Diccionario Geográfico, Estadístico, Histórico de España y sus Posesiones de Ultramar*, Madrid, 1864².

⁹ Josep RICART i GIRALT, «Visita á la Comisión Hidrográfica. Á bordo del vapor de guerra 'Piles' lo dia 19 de noviembre de 1882», BAEC, núm. 56-57 (1883), p. 94-98.

com una nombrosa documentació bibliogràfica, entre la qual hi figuren les derrotes de Vicente Tofiño. Aquest és l'origen de la major part de les cartes nàutiques de què disposa el CEC. S'apreciava sobretot que fossin cartes actuals, posades al dia, de manera que la majoria incorporen addicions i correccions a la primera edició.

La relació amb el CAF és marcada sobretot pel fet que la Catalana es cuida de mantenir la cordialitat i fa socis honoraris Édouard Vallon, el comte Aymard de Saint Saud i Franz Schrader. A més de l'intercanvi de documentació, butlletins i anuals, des de l'any 1877 apareixen ressenyats a *L'Excursionista* i als butlletins de la Catalana les diferents activitats del CAF, alhora que es tradueixen alguns articles apareguts originalment a les publicacions periòdiques del club francès. De l'interès del CAF pel Pirineu i de la col·laboració amb els serveis cartogràfics de l'Exèrcit francès, que a través de Ferdinand Prudent encomana a excursionistes els treballs topogràfics al sector meridional,¹⁰ n'és fruit l'abundosa cartografia de tota la serralada pirinenca.

La formació de la Cartoteca històrica, doncs, es nodreix de les publicacions d'aquestes i altres institucions. Així mateix, també és deutora de les donacions dels socis, que, si bé inicialment es concentren en poques aportacions de molta importància, més tard s'aniran generalitzant i seran freqüents. A còpia de rebre aquests materials diversos, entre els quals, hi figuren, és clar, mapes de temàtiques, zones i èpoques diferents, va prenent forma, dins de la Biblioteca, una important i heterogènia col·lecció cartogràfica, en molts casos fruit dels gustos personals i interessos professionals i econòmics dels donadors.

ESTRUCTURA ACTUAL DE LA CARTOTECA

L'esmentat procés històric d'acumulació de material cartogràfic dins la Biblioteca del CEC té avui dia com a resultat l'existència d'una Cartoteca amb més de sis mil registres cartogràfics, sense comptar els mapes inclosos en publicacions pròpies o alienes ni els publicats en atles.

De la cartografia històrica que forma el fons, una part molt important pertany al *Mapa Topográfico de España* a escala 1:50.000, del qual la Cartoteca en té pràcticament els mil cent vint-i-cinc fulls que l'integren per triplicat, pertanyents a les primeres edicions.

¹⁰ M. Carme MONTANER I GARCIA, «L'excursionisme com a impulsor de la cartografia topogràfica a Catalunya», a *La porta al territori. Cartografia excursionista a Catalunya*, Granollers, Editorial Alpina i Museu de Granollers, 2007, p. 18-25.

Fent un repàs des de la fundació el 1870 de l'IGE, Josep de Rivera, en l'article «Treballs actuals de formació d'un mapa de Catalunya. Idees sobre l'evolució de la cartografia», es lamenta de la lentitud amb què avança la formació del mapa esmentat: «d'haver-se seguit d'aleshores ençà amb una marxa metòdica i no interrompuda de treballs, faria temps que estaria acabat [...], però desgraciadament de les 1.039 fulles que l'han de compondre, n'hi ha publicades actualment només que unes 147».¹¹ Rivera publica l'article en el moment en què és director del Servei Geogràfic de Catalunya, des d'on repassa l'estat de la cartografia espanyola fins el 1914 amb especial referència a la situació de Catalunya. A propòsit de la migradesa dels treballs per bastir una cartografia completa i acurada de l'Estat, Rivera critica d'una banda la política de l'Estat Major: «[amb] l'escassetat del personal empleat, agreujada per tenir que atendre a altres necessitats militars, per les guerres colonials i del Marroc, aquest mapa, malgrat la lleugeresa dels seus treballs de formació i la seva petita escala [1:200.000], encara no està acabat del tot i moltes fulles publicades resulten molt envellides».¹² D'altra banda, es dol de la manca de cartografia que pugui fer front a les necessitats evidents de la vida civil, que des de feia temps no eren ateses com calia, en «una època en què hi havia una extraordinària florescència de treballs de construcció d'obres de tota classe, canals i repeses d'aigua per a força hidroelèctrica, de regadiu, carreteres veïnals, etc., i en conseqüència una gran necessitat i constant demanda de mapes, puig els escassos que es trobaven eren inservibles».¹³

Sense tenir en compte la sèrie del *Mapa Topogràfic Nacional* a escala 1:50.000 —un mapa que ha estat una eina molt útil per a la activitat excursionista—, els prop de tres mil cinc-cents registres cartogràfics restants de què disposa la Cartoteca són majoritàriament mapes editats segons les tècniques habituals de cada època. Alguns, però, són exemples d'una certa exquisitesa en la factura, com és el cas d'un gravat d'una acció mercantil fet amb tècnica de paper moneda.

La presència de cartografia manuscrita al fons del CEC és minsa, tot i que força interessant. A la Memòria Digital de Catalunya es poden trobar bona part dels mapes manuscrits més singulars, com el mapa del *Camí real de Berga a Bagà*, el de Palamós, o el de Sant Feliu de Guíxols. Es conserven també alguns exemplars d'altres autors vinculats al CEC o a alguna de les seves associacions predecessores, entre ells una carta de les Antilles de Josep Ricart i Giralt, publicada al segon anuari de la

¹¹ BCEC, núm. 289 (1919), p. 80.

¹² *Ibidem, ibidem.*

¹³ *Ibidem*, p. 82.

Catalana acompanyant l'article del mateix autor «Sobre lo mapa de les Índies Occidentals, atribuït al mallorquí Palestrina (1516)».

La majoria d'aquest petit grup de mapes manuscrits va bastir-se amb finalitats excursionistes; solen ser d'itineraris, i el més destacable és un mapa de les províncies de Terol i Guadalajara, a càrrec de Josep Alsina Lubián, que podem considerar quasi una obra fundacional de la Catalana. D'altres són dibuixos que Juli Soler i Santaló va fer de zones per practicar l'excursionisme, i que seran la base dels mapes que es publicaran posteriorment acompanyant la guia i els articles del mateix autor; és el cas, per exemple, dels mapes de la vall d' Aran i de les diverses valls d'Osca.

Els altres manuscrits que es conserven estan lligats a les activitats professionals dels qui van confeccionar-los: així, per exemple, disposem d'un grup important de mapes de l'enginyer i president del CEC, Lluís Marià Vidal Carreras, la majoria dels quals són de comunicacions o croquis de ciutats catalanes com Cardona, Mataró, Terrassa o Reus.

El conjunt de la Cartoteca històrica és força desigual i reflecteix a la perfecció el canvi quantitatiu en la producció cartogràfica. Els socis buscaven en els mapes una eina eminentment pràctica per a la seva activitat excursionista i turística, circumstància que explica en certa mesura l'abundància de mapes topogràfics editats a partir de l'últim terç del segle XIX. El conjunt del fons, sense tenir en compte els prop de tres mil registres del *Mapa Topogràfico Nacional de España* ni la desena d'atles dels segles XVIII i XIX i de començament del XX, es distribueix aproximadament de la següent manera:

TAULA 1

Període	Percentatge
Fins el 1700	2%
De 1700 a 1749	1'5%
De 1750 a 1799	1%
De 1800 a 1849	5%
De 1850 a 1899	26%
De 1900 a 1950	64'5%

Aquesta distribució cronològica respon en primer lloc a la recepció ordinària de la cartografia que es produeix en cada moment per part de diferents òrgans i organismes oficials des de la fundació de la Catalanista i de la Catalana. Els mapes topogràfics francesos i suïssos, per exemple, arriben al CEC a mesura que es van formant. Una altra via d'incorporació de mapes està relacionada amb els interessos particulars i professionals de cada soci donador; es tracta de mapes diversos, plànols de ciutats visitades, geològics, temàtics, etc., que es reben en el moment de la seva edició o amb pocs anys de diferència.

Per la seva banda, els mapes anteriors als anys de la fundació del CEC van aportar-se en moments diferents: alguns passen a formar part dels fons de les biblioteques de la Catalanista i de la Catalana abans de la fundació del CEC, però molts d'altres s'hi incorporen en ple segle XX. Cal remarcar, pel que fa a aquesta cartografia anterior a la segona meitat del XIX, les darreres donacions de Cels Gomis i Mestre (1841-1915), entre les quals hi ha un bon grapat de mapes històrics centroeuropeus¹⁴ i la plena incorporació, el 1932 i per disposició testamentària, de la biblioteca de Juli Vintró al CEC, que li retrà homenatge durant l'obertura del curs de 1932-1933.¹⁵ Es tracta d'una aportació cabdal que ve a completar la cessió de la seva vídua d'un grapat important de material amb motiu de l'*Exposició de Mapes de Catalunya*, en la qual sobresurten exemples de cartografia històrica, manuscrits i pergamins.

Malgrat la incertesa de la datació de molts mapes i que molts són anònims, podem fer un esbós de la composició de la Cartoteca per èpoques. La Cartoteca compta amb una seixantena de mapes, majoritàriament del Principat i del Pirineu, datats aproximadament abans del segle XVII, obra d'autors tan destacats com Pierre Mortier, Johannes Baptista Vrints, Jan Blaeu, Sébastien de Pontault, Frederick de Wit, Pieter van den Keere i Sanson.

Del segle XVIII, la Cartoteca conserva prop d'un centenar de mapes bastits, entre d'altres, per Jean-Baptiste Nolin, Jean Covens, Johann Baptist Homann, Charles Dyonnet, Josep Aparici, Tomás López i el pare Placide; si bé se centren majoritàriament en el Principat, hi ha també una bona representació de mapes de la resta de la Península i d'algunes zones europees. D'entre 1800 i 1849 conservem cent seixanta mapes dedicats a Catalunya, la Península i també de zones europees, principalment de França, Suïssa, Àustria, Alemanya i Itàlia; en destaquen alguns

¹⁴ «Cartes antiques d'electorats alemanys», BCEC, núm. 120 (1905), p. 27.

¹⁵ BCEC, núm. 451 (1932), p. 357-366.

autors com Camillo Vacani, Louis-Gabriel Suchet, James Wyld, Domingo Estruch, i Pau i Ramon Alabern, i també els mapes publicats pel diari *Guardia Nacional*.

El volum de mapes datats entre els anys 1850 i 1899 és molt més important. D'aquesta època tenim prop de vuit-cents seixanta registres cartogràfics. Guanya rellevància el nombre de mapes d'Europa, que s'estén als territoris més orientals. Entre els autors destacats d'aquest període trobem Francisco Coello, Ramon Yndar, Louis André Dupuis, Auguste-Henry Dufour, Franz Schrader i Norbert Font i Sagué. És en aquesta època, a la segona meitat del segle XIX, que comença a editar-se de manera regular cartografia topogràfica amb corbes de nivell: els primers grups en publicar-se i que es conserven al CEC són els francesos dedicats als Alps i als Pirineus, i la cartografia suïssa, a escala 1:50.000 i editada en les llengües de cadascun dels cantons. També són suïssos alguns mapes a escala 1:25.000, amb un grau de detall i de definició excepcional en el moment de la seva aparició. Cal destacar, a més, els mapes que l'IGE edita a partir de 1875, i la cartografia topogràfica alemanya, a escala 1:100.000 i 1:200.000, que es publica a partir de 1880. En aquesta mateixa època s'inicia la publicació del *Mapa Itinerario Militar de España* a escala 1:200.000, que és un mapa planimètric que no incorpora el relleu.

De la cartografia topogràfica més valorada entre els excursionistes es conserven els mapes del Pirineu de Franz Schrader, com ara la *Carte du Mont-Perdu* i el mapa en sis fulls del Pirineu central, format entre els anys 1881 i 1901, que els excursionistes catalans coneixeran gràcies a les publicacions del CAF. En la notícia del full 4F, Schrader manifesta la intenció de publicar un mapa de tota la serralada pirinenca: «Je dirais même que cette harmonie n'apparaîtra avec toute sa beauté et toute sa puissance que le jour où il me sera possible, si ce jour arrive jamais, de publier la totalité des levés que j'ai pu faire dans les Pyrénées depuis les falaises d'Hendaye sur l'Atlantique jusqu'aux rochers du cap de Creus sur la Méditerranée». ¹⁶ Uns anys abans, el 1876 i el 1877, Schrader havia publicat a l'anuari del CAF dos treballs preparatoris d'aquest mapa en sis fulls: l'*Esquisse du Versant Méridional du Mont-Perdu*,¹⁷ i *Région du Mont-Perdu*.¹⁸

D'aquest mateix interval de temps tenim les cartes nàutiques formades per la Comisión Hidrográfica, els mapes provincials de Francisco Coello, la cartografia geològica de

¹⁶ Franz SCHRADER, «Notes sur la feuille 4 (et derrière) de la Carte des Pyrénées Centrales au 100.000», *Annuaire du Club Alpin Français* (Paris), XVII (1901).

¹⁷ Franz SCHRADER, «Le Massif du Mont-Perdu. Exploration nouvelle. Pyrénées Françaises et Espagnoles», *Annuaire du Club Alpin Français* (Paris), III (1876), p. 51-78.

¹⁸ Franz SCHRADER, «Montagnes de Bielsa et Pic de Cotiella. Pyrénées Françaises et Espagnoles», *Annuaire du Club Alpin Français* (Paris), IV (1877), p. 11-60.

Silvino Thós i Josep Maureta, els primers mapes editats per Jaume Almera i Eduard Brossa, i la cartografia de la Comisión del Mapa Geológico de España, dirigida per Manuel Fernández de Castro. Cal no oblidar, a més, els mapes i plànols del «Proyecto de saneamiento del Subsuelo de Barcelona. Alcantarillado-Drenaje-Residuos urbanos», redactat per Pedro García Faría, i aprovat per l'Ajuntament el 16 de juny de 1891, i que reflecteix l'interès del CEC per altres aspectes de la vida civil.

La cartografia editada durant la primera meitat del segle XX és la més abundant —supera els mil registres cartogràfics— i coincideix amb l'època de màxima activitat de la institució fins l'esclat de la Guerra Civil. En la major part, es tracta de la continuació dels treballs iniciats a finals del segle XIX, sobretot pel que fa a la cartografia topogràfica civil i a la cartografia topogràfica i itinerària militar. Una menció especial mereixen els mapes fets per l'Estat Major de l'Exèrcit espanyol sobre la regió nord del Marroc, juntament amb la cartografia de les places de Ceuta i Melilla.

A banda d'això, la Cartoteca disposa també d'edicions de mapes topogràfics de França, Itàlia, Àustria, Alemanya i Suïssa, tant d'organismes oficials com d'empreses privades, tots ells publicats durant la primera meitat del segle XX. Cal destacar la presència de mapes de l'Institut Geogràfic Kümmerly et Frey, de Berna, que cobreixen especialment la zona dels Alps, i de mapes d'organismes oficials francesos, bastits entre els anys vint i trenta, que no es limiten al territori francès, sinó que representen zones del Marroc i de la regió més occidental de l'Àfrica mediterrània. També hi ha, a tall de curiositat, un bon grapat de mapes topogràfics de la Xina a escala 1:100.000, de la zona de la Gran Muralla i de Pequín.

A partir de la dècada del 1940, trobem mapes topogràfics de diverses zones del continent americà a diferents escales. De l'Amèrica septentrional cal esmentar els d'Alaska i els dels grans parcs nacionals nord-americans i canadencs, i, pel que fa a l'Amèrica del Sud, els mapes de l'Instituto Geográfico Militar de Argentina.

És remarcable, en aquesta mateixa època, l'augment de la cartografia temàtica. Així, l'abundant presència de mapes de comunicació europeus, tant de carreteres com ferroviaris, es veu exemplificada en els mapes de la guies Michelin dedicades a França i a Espanya i en els de la *Carte Taride*. Si ens centrem en l'espai català, pren força la producció de mapes relacionats amb les obres públiques a càrrec de la Mancomunitat, primer, i de la Generalitat, després. També hi ha un bon grup de mapes de carreteres realitzats sobre còpies de la planta de mapes de partits judicials de la dècada de 1930.

En aquest mateix apartat caldria incloure la cartografia vinculada als nous treballs d'embassaments a la conca de l'Ebre, generada per les empreses encarregades de les obres hidroelèctriques i dels canals de regadiu. S'intensifica també l'arribada de mapes turístics i de plànols de ciutats d'arreu: el fons també s'eixampla, curiosament, amb cartografia més de consum, gratuïta i d'accés generalitzat, editada com a suport i complement de propaganda per a anunciants,.

La història de la Cartoteca històrica del CEC, però, no pot entendre's sense dos esdeveniments cabdals. La primera fita té lloc entre el 24 de gener i el 15 de febrer de 1919 amb la *I Exposició de Mapes de Catalunya* a la seu del carrer Paradís, que aplega un total de dues-centes disset peces distribuïdes en sis apartats: mapes generals, mapes parcials, mapes de turisme, mapes científics, mapes panoràmics i plànols en relleu. L'exposició és organitzada per la Secció de Geologia i Geografia del CEC, i Marià Faura i Sans n'és el màxim responsable i l'encarregat d'elaborar el catàleg. Dels dos-cents disset mapes exposats, cent dinou pertanyien ja al CEC, entre ells, el mapa de Catalunya de Josep Aparici, de 1720, la còpia inèdita del mapa de Lleida de Francisco Coello, els bastits per Franz Schrader, la *Carta Comarcal de Catalunya*, de Norbert Font i Sagué, i els mapes d'Eduard Brossa i Jaume Almera. Dels nouanta-vuit mapes restants, molts van ser donats pels socis amb motiu de l'exposició.

Un bon grapat del mapes exposats pertanyien a persones vinculades al CEC, entre les quals cal destacar Marià Faura i Sans, que va donar cartografia geològica, i Cèsar August Torres, que va aportar tots els mapes que apareixen a les seves guies excursionistes. Altres donadors rellevants van ser la vídua de Juli Vintró, que va cedir un gran nombre de mapes procedents de la biblioteca del seu marit, Ramon d'Alòs i Leonci Soler March. A més de les col·laboracions particulars, entitats com el Seminari Conciliar de Barcelona, l'Institut d'Estudis Catalans-Biblioteca de Catalunya, el Servei Geogràfic de la Diputació de Barcelona i la Comisió del Mapa Geològic van contribuir a l'exposició amb peces importants.¹⁹

L'exposició va anar acompanyada d'una sèrie de quatre conferències que van publicar-se al *Butlletí del CEC* (BCEC) juntament amb el catàleg: Francesc Carreras i Candi, «Orígens de la cartografia i influència de la Confederació Catalana Aragonesa

¹⁹ BCEC, núm. 290-294 (1919).

en son progrès»; Josep de Rivera, «Treballs actuals de la formació d'un mapa de Catalunya»; Marià Faura, «Condicions estructurals del terreny en la caracterització de les nostres comarques catalanes»; i Cèsar August Torras, «Assaig sobre les comarques naturals de Catalunya ajustades al moment present».²⁰

Una altra fita important pel CEC serà el *XIV Congreso Geológico Internacional*, celebrat a Madrid entre els dies 23 i 31 de maig de 1926. Hi van prendre part el geòleg Marià Faura i l'enginyer de mines Josep Ramon Bataller, tots dos membres actius del CEC, que van donar complida informació dels treballs i de les excursions d'estudi en què van participar.²¹ L'interès per la geologia del país i de fora i els contactes establerts amb geòlegs d'arreu van fer possible que la Cartoteca obtingués un fons de cartografia geològica important i divers, en el qual hi figuren, a més de mapes de la Península, la cartografia geològica del Nord d'Àfrica, de Bolívia o mapes geològics de l'antiga URSS.

CARTOGRAFIA I EXCURSIONISME DEL CEC

La qüestió de la cartografia bastida per l'excursionisme, o si més no la necessitat de dotar-se de cartografia adient, fins i tot pròpia, com succeeix en el si del moviment pirineista del CAF, ja es manifesta en les opinions de Ramon Arabia, que l'any 1883, en l'anuari de la Catalana, escriu: «Quan á l'altra banda de la frontera tenim al Club Alpí Francès treballant de ferm per fer conèixer els nostres Pyreneus, los excursionistas catalans no havém de permetre que'ls estrangers sols nos fassan la tasca».²² Malgrat aquesta intenció, des de l'inici del moviment excursionista hi havia membres força més realistes que plantejaven una possible col·laboració més factible, però no menys ambiciosa, que la realització de cartografia pròpia.

També el 1883, Josep Ricart i Giralt escriu: «Si en veritat l'Associació no pot fer los traballs que fá la Comissió Hidrográfica, puig que no es aquest lo seu objecte ni compta ab medis pera ferlos, no obstant, pot dedicarse á lo que s'en diu *petita Geodessia* ó sia determinar situacions geográficas al minut més ó ménos, corretgir las situacions defectuosas, calcular altituts, determinar distancias itinerarias y moltas otras observacions que son de gran profit pera lo excursionista i servéixen de base

²⁰ BCEC, núm. 290-294 (1919).

²¹ Vegeu BCEC, núm. 376 (1926), p. 321s.

²² *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana*, any II (1883), p. VII.

pera quan se ténen de fer treballs geodéssichs superiors».²³ Tanmateix, la cartografia produïda directament pel CEC serà escassa i de característiques bàsicament fisiogràfiques, a excepció feta del període en què Léo Aegerter i Marcel Chevalier col·laboren amb el CEC. Des de fora de l'excursionisme s'intenta promoure la participació dels excursionistes en l'aixecament de mapes, particularment de mapes topogràfics: el seu coneixement del terreny ajudarà a bastir-los, seguint el que proposa Josep Ricart i Giralt. En aquest sentit, Josep de Rivera manifesta: «És indubtable que els esmentats alpinistes i excursionistes en general, realitzen una tasca de utilitat pública merament positiva, si degudament acientiats i ensinistrats, i provistos dels adequats aparells, s'entretinguessin sobre el terreny, en el curs de llurs excursions, per fer les observacions necessàries per a deduir-ne els elements precisos per a dibuixar després, amb un grau més o menys de precisió, pero sempre conegut i garantitzat, amb subjecció a mètodes fixos, els plànols o croquis topogràfics d'aquelles encontrades, els quals podrien així, emprar-se amb tot coneixement de causa, en la formació de la cartografia general del país encare que fos amb caràcter provisional».²⁴ Aquest encoratjament respon a dos fets concrets: l'existència de l'orògraf, un aparell creat per Franz Schrader que permet dibuixar vistes circulars, i que a Catalunya compta amb dues variants, la de Ramon Soriano i Aureli Pulvé, i la ja esmentada manca de cartografia fiable.

A més de la cartografia publicada pel CEC o pels seus socis, per a l'excursionisme tindrà molta importància l'obra d'Eduard Brossa. Aquesta circumstància es reflecteix en les pàgines de *L'Excursionista*, que recomana als excursionistes l'adquisició de la primera edició del mapa de Catalunya, que data de 1883.²⁵ L'obra cartogràfica de Brossa va ser lloada per Marià Faura en la nota necrològica que va escriure, en la qual va incloure els nombrosos treballs cartogràfics que va publicar.²⁶

Val a dir, també, que els articles apareguts a les publicacions periòdiques del CEC i de les associacions predecessores sovint han inclòs mapes, plànols, vistes i altres treballs cartogràfics que havien de servir per il·lustrar el text. El primer mapa que va publicar-se és obra de l'enginyer Joaquim Carrera, i acompanya l'article de Miquel Utrillo «Excursió col·lectiva á Montserrat y col·locació del primer thermómetro de máxima y

²³ Josep RICART I GIRALT, «Visita á la Comissió Hidrogràfica. Á bordo del vapor de guerra "Piles" lo dia 19 de novembre de 1882», BAEC, núm. 56-57 (1883), p. 98.

²⁴ Josep DE RIVERA, «Un mitjà de contribució de l'Excursionisme a la Cartografia», BCEC, núm. 324 (1922), p. 18.

²⁵ Vegeu *L'Excursionista*, núm. 57 (1883), p. 229.

²⁶ Vegeu BCEC, núm. 357 (1925), p. 71-74.

mínima en lo cim de Sant Geroni». Es tracta d'un mapa topogràfic amb l'itinerari de l'excursió a escala aproximada d'1:25.000, realitzat en tres colors.²⁷

D'aquesta primera època són també altres treballs cartogràfics com els que la Catalanista, gràcies al mecenatge del soci Eusebi Güell, va encarregar a Josep Ricart i Giralt: la formació d'un mapa de Catalunya que incorporés un bon nombre de dades geogràfiques i polítiques per donar a conèixer el país com es recull al reglament de l'Associació. Per a aquest treball, l'autor va prendre com a referència el meridià que passa per Sant Geroni de Montserrat, i el resultat és la *Fulla d'Instrucció Geogràfica de Catalunya*, del 1881.

Als anuaris de Catalana, per la seva banda, apareixen tres mapes de molt diversa factura i que val la pena esmentar:

1) Santiago Rusiñol publica l'article «Impressions d'una excursió al Taga, Sant Joan de les Abadesses i Ripoll», en el qual s'inclou una vista cartogràfica del Pirineu des del cim del Taga, dibuixada pel propi Rusiñol a partir de les dades d'Àlvar de la Gándara.²⁸

2) Cels Gomis publica l'article «La vall de Venasch», on repassa breument els elements de geografia física i les possibilitats econòmiques de la zona, centrant-se, però, en els aspectes humans i folklòrics. Per acompanyar la primera part de l'article incorpora el mapa *Itinerari del riu Èssera*, un treball molt delicat a dues tintes, en negre i blau, que inclou el vessant atlàntic del Pirineu, al sud de Bagnères-de-Luchon, i que abasta tot el recorregut del riu fins a la seva desembocadura al Cinca.²⁹

3) Dins l'article de cartografia històrica «Sobre el mapa de les Índies Occidentals, atribuït al mallorquí Palestrina (1516)»³⁰ de Josep Ricart i Giralt, apareixen dos mapes: *Mapa de las Índias Occidentales*, que és una reproducció de l'original de Palestrina, i, sobreposat a aquest, la *Carta Esférica del Mar de las Antillas*, obra del mateix Ricart i Giralt.

Entre la fundació del CEC l'any 1891 i l'esclat de la Guerra Civil, molts dels articles que es publicaran en el butlletí de la nova institució seguiran acompanyant-se

²⁷ BAEC, núm. 15 (1880). L'original va ser donat per l'autor a la Catalana.

²⁸ *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana*, Any primer (1881), p. 40. L'article i la vista es tornen a publicar al BSEC, núm. 435 (1931), p. 229s.

²⁹ *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana*, Any segon (1882), p. 112.

³⁰ *Ibidem*, p. 516.

instrumentalment de mapes, i així sortirà publicada cartografia de temàtica topogràfica, geològica i espeleològica; mapes d'excursions i d'itineraris turístics; vistes i cercles panoràmics; mapes de conques i comarques; mapes d'infraestructures, en particular viàries i ferroviàries, i, fins i tot, un mapa lingüístic.

Una altra cartografia vinculada al CEC és la que els socis publiquen a les guies excursionistes. Artur Osona (1849-1910) va publicar a partir de 1880 diverses guies itineràries sota els auspicis de la Catalana, primer, i del CEC, després, i els mapes que s'hi inclouen provenien majoritàriament de cartografia preexistent, bastida per autors com ara Ferdinand Prudent, Eduard Brossa i Frederick Harold Deverell.

Una menció especial mereixen les guies del Pirineu català, obra de Cèsar August Torras, aparegudes entre 1902 i 1924. A banda de nombroses il·lustracions, cada volum incorpora almenys un mapa a escala 1:100.000, del qual n'és un bon exemple el de l'Alt Vallespir. Torras aixecava els mapes en col·laboració amb Juli Vintró i el dibuix anava a càrrec de Josep Fort. Són mapes en color en què es representa el relleu per ombrejat en tons marrons i en que es dona especial importància a la hidrografia i a la xarxa de camins practicables per fer excursionisme. En algunes guies hi apareixen dos o més mapes, com és el cas de la *Guia del Vallespir, muntanyes del Canigó i Conflent*, en què se n'inclouen tres i, a més, dues vistes de la zona del Canigó dibuixades per Norbert Font i Sagué. En les segones edicions d'aquests guies, molts dels mapes simplifiquen el traç i esdevenen fisiogràfics. (El mateix Torras planteja, per a la part septentrional de Catalunya, una proposta de divisió comarcal que acompanyarà de mapes molt esquemàtics en blanc i negre.)³¹

De la munió de mapes que es publiquen en el BCEC, però, és inevitable destacar els que van formar tres personalitats destacades de la cartografia i l'excursionisme: Juli Soler i Santaló, Léo Aegerter i Marcel Chevalier.

L'any 1906 va publicar-se la *Guia monogràfica de la Vall d'Aran*, de Juli Soler i Santaló (1865-1914), considerada la millor guia de les publicades fins en aquell moment.³² Encartat dins del llibre hi havia el mapa titulat *Vall d'Aran*, realitzat pel mateix Soler i Santaló a escala 1:100.000 —però publicat a escala 1:130.000— en el qual es pot reconèixer el traç de l'autor en el dibuix i en la cal·ligrafia de la toponímia. La guia

³¹ Vegeu Jesús BURGUEÑO, *Història de la Divisió Comarcal*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2003, p. 165-166.

³² Vegeu Josep IGLÉSIES I FORT, *Enciclopèdia de l'excursionisme. Volum I. Història (1876-1939)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, p. 255.

inclou també un mapa de detall del cercle glacià de Colomers i està profusament il·lustrada amb fotografies. El 1933 el CEC va decidir publicar una nova edició revisada i ampliada de la guia original i del mapa. Els vint-i-set anys transcorreguts entre tots dos mapes fan palès el canvi en la cartografia excursionista, que esdevindrà majoritàriament fisiogràfica. Aquest tipus de representació dóna preferència al sistema de carenes en què s'indiquen els punts més elevats i també les collades, i on apareixen amb força detall la xarxa de carreteres i camins i la xarxa hidrogràfica.

En general, la cartografia de Juli Soler, els manuscrits de la qual es conserven a la Cartoteca, va servir a l'autor per il·lustrar les conferències que feia al CEC. Alguns dels mapes bastits per Soler no es van fer públics fins després de la seva mort el 1914, quan el Centre va decidir publicar el text de cinc conferències acompanyades dels mapes corresponents: el de la vall de Gistain,³³ el de la vall de Bielsa,³⁴ el de la vall del Tena,³⁵ el de la vall de Broto³⁶ i els de les valls de Vió i Puértolas.³⁷ Altres mapes, com els de les valls d'Aran i de Benasc no van aparèixer mai en els butlletins del CEC. A banda de la seva tasca cartogràfica, cal destacar l'abundant difusió que van tenir les seves vistes fotogràfiques en les publicacions periòdiques del CEC, la majoria relacionades amb els treballs realitzats i d'un elevat interès cartogràfic.

Sens dubte, però, el mapa més important que apareix al BCEC és el *Mapa del Cadí* (1922) a escala 1:50.000 de Léo Aegerter (1875-1953), que acompanya l'article de Salvador Filella «Sota l'esguard del Cadí».³⁸ Aquest mapa, elaborat per un aleshores ja experimentat enginyer topògraf, esdevé el topogràfic més reeixit per preparar i fer excursions. En el moment de la seva formació, ja era considerat un dels treballs més notables d'aquesta mena —tant per la claredat i la precisió com per l'amplitud de la zona pirinenca representada, que inclou el massís del Pedraforca—, i bona part del seu èxit deriva del fet que dels mapes oficials bastits per l'Estat a escala 1:50.000 encara no havia aparegut cap full d'aquesta zona del Pirineu. El *Mapa del Cadí* posa a l'abast dels excursionistes i d'altres persones interessades en la zona un mapa topogràfic de fàcil accés que es completarà amb el dels llacs de Cabdella (1923), del mateix autor i a la mateixa escala.³⁹

³³ BCEC, núm. 285-286 (1918), p. 168-169.

³⁴ BCEC, núm. 283-284 (1918).

³⁵ BCEC, núm. 297 (1919), p. 241.

³⁶ BCEC, núm. 324 (1922), p. 7.

³⁷ BCEC, núm. 274 (1917), p. 249.

³⁸ BCEC, número 334-335 (1923).

³⁹ Vegeu M. Carme MONTANER I GARCIA, «Els inicis de la cartografia topogràfica a escala 1:50.000 a Catalunya», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 46 (1998) p. 97-112, i «Mapes

El 1923, Josep Faura, en l'article «Contribució a la Cartografia catalana. El mapa del Montseny», parla de la voluntat del CEC d'emprendre la publicació de mapes de Catalunya, que s'iniciarà —i es clourà— amb un mapa del Montseny. Aprofitant que Léo Aegerter està treballant a Catalunya, el CEC pren la decisió d'encarregar-li un mapa d'una de les zones de més tradició excursionista, per al qual l'autor emprà els mapes preexistents, els revisarà i els completarà amb nous aixecaments d'una part important del full. La toponímia d'aquest mapa anirà a càrrec dels socis del CEC. En l'article esmentat, Faura escriu no sense optimisme que els mapes que d'ara en endavant bastirà el CEC faran «un veritable servei a l'excursionisme, ja que seran fets baix la pauta de les seves necessitats, aportant també dades serioses utilitzables en els treballs més complexes d'aquells mapes generals de la nostra terra».⁴⁰

Les nombroses estades del geògraf i geòleg francès Marcel Chevalier (1876-1945) a Andorra, fa que emprengui diferents estudis de les valls andorranes i faci coneixença d'alguns membres del CEC, en particular de Pau Vila. El 1924 Chevalier publica al BCEC l'article «Les valls d'Andorra», que acompanya d'un croquis de les fonts termals de les Escaldes i de dues vistes panoràmiques, *Le Cirque de Pessons* i *Anamorphose Panoramique prise du sommet du Bony de las Neras, coté Sud*, preses i dibuixades el 1908;⁴¹ el mateix article inclou dues panoràmiques, l'una des del coll d'Ordino, el 1909, i l'altra, l'una presa des del turó de l'Olla el 1910. Cal remarcar, sobretot, el mapa topogràfic aparegut en el mateix article i titulat *Environs de Seo de Urgel*, aixecat a escala 1:40.000 però publicat a escala 1:50.000, amb corbes de nivell equidistants en vint-i-cinc metres.

És important assenyalar que l'article publicat per Chevalier al BCEC és una part del llibre que l'autor francès preparava i que va publicar el 1925 amb el títol *Andorra*, el mateix any en què apareixeria el conegut mapa de les valls andorranes a escala 1:50.000.⁴² El CEC posarà a disposició dels seus socis un exemplar del mapa, que va aparèixer amb el patrocini de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona i amb el concurs del mateix CEC. Aquest mapa serà el topogràfic de referència de les valls d'Andorra fins ben entrada la segona meitat del segle xx. Des del CEC, Josep Faura dona la benvinguda a la monografia i al mapa amb les següents paraules:

topogràfics per a projectes hidroelèctrics a Catalunya (1890-1936)», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 32 (1998), p. 161-174.

⁴⁰ BCEC, núm. 337 (1923), p. 64.

⁴¹ BCEC, núm. 354-355 (1924) p. 214-239, p. 255-362.

⁴² Una segona edició posada al dia del mapa es publicaria el 1933 dins *Carte topographique et guide touristique de l'Andorre*.

«Chevalier ve a omplir una llacuna sempre inèdita en el coneixement geogràfic del nostre Pirineu per restar Andorra constantment al marge dels treballs cartogràfics empresos pels governs francès i espanyol. Aquest mapa a l'escala 1:50.000, amb corbes de nivell de 25 metres, tirat a tres colors, resulta un document únic, i la seva execució està avalada per concórrer en l'autor, topògraf i geòleg alhora, totes les condicions indispensables per interpretar la fisiografia d'una regió tant complicada com la descrita».⁴³

Per acabar aquesta breu introducció, esmentar que serà a partir d'aleshores,⁴⁴ cap als anys vint del segle XX, que el CEC confeccionarà i editarà un seguit de guies excursionistes en les quals incorporarà mapes fisiogràfics, un tasca que ha perdurat en el temps i constitueix la prova irrefutable de l'interès del CEC per fer país i conèixer món.

Rosa Anna Felip Fillat

⁴³ BCEC, núm. 363-364 (1925), p. 275-276. Nota bibliogràfica de J[osep] F[aura].

⁴⁴ Exemple de les primeres guies és la que apareix el 1924: *Les Guilleries*, que inclou un mapa de la zona a escala 1:100.000.